

El darrer capítol és intitulat *En la fase de la crisàlide*. El títol correspon a la descripció dels darrers anys de l'activitat diocesana, quan la crisi que comença els anys seixanta, entesa com un cicle, ja es pot considerar tancada. El títol del capítol potser és més suggestiu que el contingut, sempre prudent i circumspecte. Marquès insinua clarament que el desenllaç de la crisi esmentada, que al nostre país també és el resultat de la superació del franquisme i de certes formes d'entendre la vida social i política, implica per a l'Església haver entrat en un procés de mutació. Si hom llegeix bé les dades fornides per Marquès, la conclusió s'imposa per ella mateixa. L'Església ha entrat en un procés de redimensió que n'alterarà profundament la fesomia tradicional. Els anys a venir l'església diocesana, en el marc de l'església catalana, es veurà obligada a reestructurar-se, amb tècniques i procediments que tot just comencen a entreveure's. La disminució del cos clerical implicarà una participació major dels laics en tasques que fins ara els eren vedades. I el ministeri haurà d'ésser repensat fins als seus fonaments, per tal d'extreure'n virtualitats que tal vegada ara romanen ocultes. Això no ho diu Marquès, de tant evident. I així la seva història de la diòcesi s'acaba en plena obertura cap a un futur que ell sabia, com historiador, que portarà diferències i diversitat.

No voldríem passar per alt els dos apèndixs. El primer és, com es pot esperar, l'episcopologi, fixat ja des de fa temps, amb algunes aportacions recents a la grafia dels noms dels bisbes del període carolingi. El segon apèndix és un catàleg consistent de les parròquies i esglésies de la diòcesi, on consta per a cada institució i temple la data de fundació i de consagració de les parròquies, quan són conegudes, el primer esment documental amb la seva font, quan aquesta ha estat editada recentment, les referències que les esglésies romàniques diocesanes han rebut a *Catalunya Romànica*, la data del llibre més antic entre els sacramentals dels arxius parroquials conservats i la bibliografia que les parròquies han motivat. No cal dir que un tal apèndix és d'una extrema utilitat general, que honora el llibre i el seu autor.

Aquesta obra no és fàcil de llegir. Nosaltres en proposaríem una lectura molt meditada. En molts punts la lectura pot ésser enriquida per la consulta dels materials bibliogràfics que indica l'autor. En la majoria dels judicis històrics que Marquès insinua o estampa amb claredat, sobretot quan no siguin políticament correctes, aconsellariem de sospesar-ne bé els fonaments. Una de les tasques ineludibles de la història d'aquest país, si les coses han d'anar bé, consisteix a saber separar molt acuradament el judici subjectiu i passional, d'una banda, i la descripció objectiva de fets carregats de violència estrident, de l'altra. La violència, omnipresent, ha d'ésser aïllada, com a condició prèvia perquè no torni a dominar. Acceptant les servituds que comporta una història determinada, l'historiador trempa les seves eines en la forn de la veritat crítica. Diem això a propòsit del llibre de Marquès, perquè ens ha causat la impressió d'haver realitzat aquest esforç d'un cap a l'altre de la ,seva' història de la diòcesi de Girona.

Jaume de Puig i Oliver

ARNALDI DE VILLANOVA *Alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Aragonum pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei. Tractatus de prudentia catholicorum scolarium* (Union Académique Internationale, Corpus Philosophorum Medii Aevi. Corpus Scriptorum Cataloniae, Series A: Scriptores: *Arnaldi de Villanova Opera theologica Omnia* (AVOTbO), IV), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans Facultat de Teologia de Catalunya, i Roma, Scuola Superiore di Studi Medievali, 2007, 258 pp.

Tres anys després de la publicació del primer volum de les *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* —en realitat el III, perquè els dos primers respectivament destinats a contenir la bibliografia i la descripció dels manuscrits (I) i el diplomatari (II) d'Arnau de Vilanova són previstos per al final de la sèrie—, acaba de sortir el segon volum (IV) de la present edició crítica de les obres completes no mèdiques de l'autor acabat d'esmentar. I si en una recensió del volum anterior, el crític que signa aquestes línies confessava que li hauria plagut de veure entre els

patrocinadors del projecte «el nom de la Unió Acadèmica Internacional» («Arxiu de Textos Catalans Antics», XXIII-XXIV (2004-2005), 575), ara se sent plenament complagut. El fet que la «Union Académique Internationale» hagi acollit espontàniament, sense ésser-ne pregada, les *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* dins el seu prestigiós *Corpus Philosophorum Medii Aevi*, del qual també formen part col·leccions com el *Plato latinus*, *Aristoteles latinus*, *Avicenna latinus*, *Averrois Opera* o *Corpus Philosophorum Bizantinorum*, és una notícia digna de celebració. Efectivament, en la pàgina 5 (*Presentació*) podem llegir la decisió de la «Union Académique Internationale»:

«La Commission a pris connaissance du fait que l'Institut d'Estudis Catalans a réorganisé ce projet, qui sera dorénavant intitulé *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia (AVOThO)* et a formé un nouveau groupe de chercheurs qui a déjà publié un volume (2004). La Commission a décidé de poursuivre le patronage de l'UAI pour ce projet reformulé, en tant que continuation de l'ancien projet *Arnaldi de Villanova Opera Spiritualia*».¹

L'estructura del volum que presentem és la següent. Després de la presentació (5), en la qual l'editor, prof. Josep Perarnau, dona notícia de la decisió acabada de reproduir de la UAI, i d'un esquema del volum (7-8), trobem una extensa introducció a les dues obres ací publicades (10-85). Segueixen l'edició crítica de l'*Alphabetum catholicorum* (86-152), la taula de mots —aquesta, obra del dr. Marcel Coromines— (153-172) i el text de les traduccions medievals de l'obra en llengües romàniques: fragments en llengua toscana (176-179, amb introducció: 173-176) i traducció castellana (184-204, amb introducció: 180-183). L'edició crítica del *Tractatus de prudentia catholicorum scholarium* ocupa les pàgines 207-232 i la corresponent taula de mots, obra també del dr. Marcel Coromines, les 233-245. Completen el volum la *Taula de citacions bíbliques* (247-249), la d'antropònims (250-252), la de referències a manuscrits (252-253) i la taula general (256-257). El paper, de color crema (el del volum III era blanc), fa més agradable la lectura.

Les obres publicades en aquest volum foren escrites per Arnau de Vilanova entre el 19 de juliol de 1292 i l'any 1297. La primera és la data en què l'autor posava fi al segon dels dos primers tractats (AVOThO, III). Entre aquells dos títols i els dos del volum actual hi ha un salt tant metodològic com doctrinal. Metodològicament, tal com ens diu l'editor, hi ha «en els dos primers escrits espirituals arnaldians [...] dos plans en el descobriment de la veritat, el de la literalitat, accessible per la simple lectura, i el de la significació profunda, a la qual només és possible d'entrar si Déu mateix, o Jesucrist, n'obren la porta» (30). En canvi, en els dos títols del volum que recensionem «aquella estructura de la realitat en dos plans ha desaparegut i, si no m'erro, no hi ha altre accés al contingut doctrinal d'un text que la senzilla lectura [...]» (30).

Doctrinalment, els dos primers tractats se centren «en el sentit de la història sota l'impuls de Déu, que hi actua mitjançant llavors ('semina'), que només el temps permetrà de desvelar, quan Ell ho vulgui» (31), de la mateixa manera que desclou el sentit profund dels mots IHWH, IHS i XRS. En canvi, els dos tractats del present volum tenen el denominador comú de dibuixar «la fesomia del 'verus fidelis'» (68).

L'*Alphabetum catholicorum*, inicialment intitulat *Collocutio didascalica* o encara *Dyalogus de elementis catholicae fidei*, i destinat a la formació cristiana «quorumcumque catholicorum», fou adaptat a fi que servís per «a la formació cristiana autèntica dels infants reials» (57), i contra allò que havien sostingut Heinrich Finke, Wilhelm Burger, Joaquim Carreras i Artau o, darre-rament, Hope L. Burnam, l'*Alphabetum catholicorum* no és un catecisme (si fem excepció de les

1. Sobre les *Arnaldi de Villanova Opera Spiritualia*, cf. Jaume MENSA I VALLS, *A propòsit de l'obra d'Arnau de Vilanova, «Tractatus octo in graecum sermonem versi»*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXIX (2004), 189-194.

primeres 66 línies), ans una «primera versió d'un concepte tan profundament arnaldia com ,la veritat del creïanisme'» (25). L'objectiu del tractat seria que «el ,fidelis' s'havia de configurar en ,verus fidelis' i havia de vitalitzar l'ortodòxia de les formulacions verbals dels articles de la fe amb l'ortopraxi de la pregària i d'unes virtuts empeltades en les de Jesucrist i esplendoroses com elles, i amb la d'un amor a Déu i al proïsme, que el posseís en la seva totalitat i es concentrés en Jesucrist, Déu i home» (44).

El *Tractatus de prudentia catholicorum scolarium*, tal com indica el títol, no s'adreça a un ,fidelis', ans a un ,scolaris', que ja ha encetat el curs oficial de les escoles medievals. I així, el tractat «precisa les condicions subjectives», amb què l'estudiant, ,verus fidelis', s'ha de dedicar a l'adquisició de la ciència (57). Arnau de Vilanova hi defensa un ,espiritualisme moderat': «El nostre *De prudentia* i amb ell la seva base o *Collocutio didascalica* / *Alphabetum catholicorum*, no pot ésser considerat un text ,espiritual' pur, ans una aplicació per a qui ha de treballar i, doncs, ha de centrar l'atenció en les realitats més materials de la vida humana; i l',espiritualisme aplicat' d'Arnau de Vilanova no insisteix tant en els possibles perills com el de fra Pèire Joan (Oliu); és, doncs, un ,moderat espiritualisme aplicat'.

El *De prudentia* és dividit en dues parts, dedicades respectivament a l'adquisició i a l'exercici de la saviesa: «Convenit vero sapienti, quod circa sensualia non occupet animum suum in quantum sunt talia, sed prout animus potest informari per ea de intellectualibus, et maxime de primo intellectuali» (línies 328-330). Efectivament, hi hauria tres formes de considerar les coses sensibles:

a) «...ipsa sensibilia possunt considerari secundum id quod sunt in se, et tunc in eis considerantur rationes entitatis ipsorum: et hoc modo considerat ea philosophus [naturalis];»

b) «Rationes autem entitatis sensibilis sunt quedam intelligibilia, sed quia non elevant animum ultra terminos entis creati, propterea talis consideratio non dirigit affectum ad ultimum finem: [et hoc modo considerat ea philosophus metaphysicus];»

c) «Alio modo possunt considerari sensibilia, secundum quod referuntur in Causam Primam: et tunc attenditur qualiter in eis reluceant potentia, sapientia et bonitas Creatoris. Et per talem considerationem inflammatur in Deum affectus: qualis consideratio pertinet ad fideles» (línies 333-342).

En conseqüència, el ,verus fidelis' ha d'evitar qualsevol dedicació a la realitat física que no porti a Déu. La realitat física només és un camí o un mitjà d'assegurar els valors espirituals.

Els dos tractats publicats dins l'AVOTHo III i els dos de l'AVOTHo IV «es troben a distància enorme els uns dels altres... La distància es podria formular en unes expressions, la d',Arnau pre-espiritual' per a aquells dos [primers] i la d'Arnau ,proto-espiritual' en els dos d'aquest volum; i dic ,pre-' perquè si aquells opuscles d'específicament ,espiritual' no en tenen res, els actuals dibuixen només un idèntikit o posen unes bases per als opuscles substantivament ,espirituals' dels temps posteriors, sobretot per als que arribaran després del 1305, en què una decisió papal posarà fi a l'etapa arnaldiana escatològica i a la seva polèmica» (69). L'etapa que va de l'any 1287 al 1305 seria l',espiritual-escatològica' i la darrera la ,plenament espiritual'.

Efectivament, haver establert de forma definitiva la cronologia de les primeres quatre obres teològiques d'Arnau de Vilanova és un dels mèrits de l'editor. Després de l'edició dels volums III i IV de les AVOTHo no hi ha cap mena de dubte que l'ordre de redacció de les primeres obres arnaldianes és el següent: 1. *Introductio in librum Ioachim* De semine Scripturarum (una mica abans del 19 de juliol del 1292); 2. *Allocutio super significatione nominis Tetragrammaton* (19 de juliol de 1292); 3. *Alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Aragonum pro filiis erudiendis in elementis catbolice fidei* (entre el 19 de juliol del 1292 i l'any 1297); 4. *Tractatus de prudentia catholicorum scolarium* (datable com l'anterior); 5. *De consummatione seculi* (títol primitiu del *Tractatus de tempore adventus anticristi*, 1297). Així ho confirma no només el Vat. lat. 3824, sinó també la *Protestatio facta Burdegalie* i l'*Abbreviatio presentationis facte Burdegalie*: Arnau de

Vilanova té un gran interès a ordenar i presentar a Climent V totes les seves obres per tal de sotmetre-les a examen i mai no esmenta un ordre divers. Com és possible, doncs, de continuar afirmant que el *De tempore adventus anticristi* és la primera obra teològica arnaldiana? O que el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi 'De adventu anticristi'* és una obra arnaldiana escrita abans de la presentació de Bordeus (estiu de 1305)? Simplement, no és possible sense anar contra l'evidència dels textos arnaldians.²

L'*Alphabetum catholicorum* s'ha conservat en onze còpies llatines i en tres traduccions medievals i el *De prudentia catholicorum scolarium* en sis còpies llatines. Precisament, la introducció de Josep Perarnau aporta dades significatives sobre el còdex Vat. lat. 3824 i l'audiència pública del 24 d'agost del 1305, de Bordeus, on Arnau de Vilanova no va presentar ni el Vat. lat. 3824 ni cap altre volum. Després de recordar les obres ja presentades en fascicles escadussers a Perusa 4 de juny i repetides el 18 de juliol del 1304, Arnau afegeix tres noves obres, és a dir, les dues publicades dins AVOTHO III i el conjunt de lletres escrites presentant el *Tractatus de Mysterio Cymbalorum*, conegut com a *Tractatus xii epistolarum christini*. El Vat. lat. 3824, que inclou l'acta notarial de l'escript llegit davant Climent V a Bordeus (la *Praesentatio facta Burdegaliae*), inclou en el lloc que correspon a cada una, les obres, abans oblidades, afegides a Bordeus i encara completa el recull amb nou títols de lletres i opuscles, que difícilment es poden considerar 'editiones' (no anaven destinats al públic en general), ans a persones privades. Per bé que el Vat. lat. 3824 no era enllestit en 24 d'agost del 1305 i, per tant, no pogué ésser presentat en aquella data a Climent V, és clar que aquest manuscrit té preferència sobre el Vat. Borgh. 205, car n'és la versió definitiva. Afirmar Josep Perarnau (p. 76): «no crec que hi pugui haver altra hipòtesi sobre l'origen i significació d'aquest volum [el Vat. lat. 3824], que la de veure-hi el resultat d'una observació de Climent V (o d'algun delegat o curial seu) a mestre Arnau de Vilanova, en el sentit que el primer pas de sotmetre l'obra d'un autor a l'examen de la Seu Apostòlica consistia a posar en les mans d'aquesta la totalitat de la dita obra. I això és el (i només el Vat. lat. 3824), el qual, doncs, com si es tractés d'unes *Opera omnia* escrites fins a l'agost del 1305, destinades a ésser sotmeses a l'examen de la Santa Seu, havia d'ésser, i de fet devia ésser, elaborat sota la responsabilitat personal del'autor, Arnau de Vilanova», extem que, en canvi, no es pot afirmar del Borgh. 205.

En els 'stigmata codicum' de les pp. 80 i 81, hom pot veure les etapes de transmissió textual i el lloc que hi ocupa cada manuscrit. Pel que fa a l'*Alphabetum catholicorum*, remarquem la importància del ms. de Sydney, University Library, Nicholson 23.³ Els deu fragments de l'*Alphabetum catholicorum*, traduïts en llengua toscana i fins ara desconeguts, s'han conservat a

2. Això és allò que féu Rosario A. LO BELLO, *Arnaldo di Villanova dall'esegesi alla profezia*, dins «Florentia», 16-17 (2002-2003), 169-214.; i això és allò que sembla fer Gian Luca POTESTÀ en el seu article *L'anno dell'Anticristo. Il calcolo di Arnaldo de Villanova nella letteratura teologica e profetica del XIV secolo*, dins «Rivista di storia del cristianesimo», 2 (2007), 431-436, especialment 432-433. Gian Luca POTESTÀ no sembla haver aprofitat les proves donades per Josep Perarnau en l'article «*Habent sua fata libelli*». *Sull'attribuzione ad Arnaldo di Villanova del 'Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus quae fiebant contra tractatum Arnaldi 'De Adventu Antichristi'*», dins «Archivum Franciscanum Historicum», 98 (2005), 815-820, de rèplica al de Rosario Lo Bello.

3. Que aquest manuscrit contenia una obra arnaldiana allí intitulada *Collocutio didascalica* ja era conegut gràcies a K. V. SINCLAIR, *Manuscripts médiévaux d'origine franciscaine en Australie*, dins «Archivum Franciscanum Historicum», LVII (1964), 370-371. Gràcies al coneixement d'aquesta notícia vaig poder incloure informació sobre aquest manuscrit en el meu *Arnau de Vilanova, espiritual: guia bibliogràfica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1994, 76. El títol ja em feia preguntar «si podria ésser alguna versió de l'*Alphabetum catholicorum*» (76); el volum que presentem confirma aquestes notícies.

Florència, Biblioteca Nazionale Centrale, Conv. Soppr. G. 3. 368; i la versió castellana (feta probablement d'un text català, tal com fan pensar els abundants calcs, nombre dels quals han estat aplegats en la introducció específica, 181-183) en el volum ara romà de la Biblioteca Casanatense ms. 1022, ff. 115-132. L'aparat textual dóna notícia de totes les variants, també de les de la versió grega medieval; el de fonts és molt complet. Creiem que la numeració de les línies de les versions medievals hauria ajudat a unificar els criteris de citació de les dites versions.

Felicitem l'editor del volum, prof. Josep Perarnau, per aquestes magnífiques edicions i per les serioses i aprofundides introduccions que precedeixen les obres editades. Com és habitual en les seves introduccions a les edicions crítiques, ell estudia amb detall els problemes inherents al text editat, a la seva història, a la seva tradició manuscrita i al seu contingut doctrinal; i té escrupolosament en compte la bibliografia relativa a cada obra.

Desitgem que el bon ritme d'edició es mantingui en els volums següents i esperem que el tancament de la Biblioteca Vaticana fins al setembre del 2010 no alteri excessivament els plans d'edició.

Jaume Mensa i Valls

Kammerregister Papst Martins IV (Reg. Vat. 42), herausgegeben und eingeleitet von Gerhard RUDOLPH, unter Mitarbeit von Thomas FRENZ (Littera Antiqua, 14), Ciutat del Vaticà, Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica 2007, LXXXII i 700 pp.
Santiago DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, *Documentos de Bonifacio VIII (1294-1303) referentes a España* (Monumenta Hispaniae Pontificia, 2), León, Universidad 2006, 1072 pp.

Malgrat la diferència dels dos títols, aquests dos volums tenen un comú denominador, el de les conseqüències de les 'Vespres Sicilianes', la principal de les quals, almenys per al nostre país, fou la Croada contra Catalunya. El papa Martí V es troba al començament d'aquell episodi malastruc i no sols cronològicament, ans causalment, pel fet d'haver-lo atiat, i el papa Bonifaci VIII a l'acabament; li tocà d'apagar el foc, o almenys, tal com veurem, d'acceptar la manera com d'altres l'havien començat d'apagar.

Acomunats, doncs, pel fet de trobar-se al començament i a l'acabament d'un fet que tras-tocà la història d'Europa i no cal dir el prestigi de la Santa Seu (recordem l' 'Atemptat d'Anagni', que provocà el final, no massa gloriós, de Bonifaci VIII); aquests dos llibres no són pas uniformes en llur contingut, car el relacionat amb Martí IV es limita a transcriure les ordres de pagament donades pel papa al seu Cambrer (la Cambra Pontificia és la institució encarregada dels béns de la Santa Seu) i per això, a diferència d'allò que succeeix amb les lletres papals de Bonifaci VIII, en cada una de les quals consta ja al començament el respectiu destinatari, les ordres de pagament en general no fan constar amb precisió l'objectiu de la transferència.

Això no obstant, ja en la introducció, el dr. Gerhard Rudolph recorda que les dites 'Vespres' foren l'esdeveniment amb més ròssec de conseqüències del pontificat de Martí IV, que posà a disposició dels Anjou, en qualitat de préstec (i seria una gran aportació a la història medieval un estudi objectiu sobre com els Anjou retornaren aquells diners rebuts en préstec), quantitats enormes de diners per a les operacions bèl·liques d'aquella raguèlia de 'reis de Sicília'; també per al dr. Rudolph aquell flux de diners és la prova indiscutible que Martí IV s'havia rebaixat a «incondicional executor dels Anjou» (LXIII); també recorda que part d'aquells diners pertanyien a les quantitats cobrades en terres diverses, entre les quals es trobaven els estats de la Corona catalanoaragonesa, en concepte de delme per a la Croada per a la recuperació de Terra Santa (LXX, i núms. 434-435, pp. 473-475).

Entre les cartes de pagament relacionades amb la dita Guerra o Croada contra Catalunya podem assenyalar les dels dos núms. 459-460, de l'abril del 1284 (499-500); la 497, de l'agost del mateix any (538-539); i el manament 610, de l'abril del 1285 (653-654), en la qual el papa diu (en secret) al seu representant davant els Anjou, que els ha de fer entendre que la Cambra